

SOBRE ELS ESTUDIS DE BOTÀNICA A LA FACULTAT DE FARMÀCIA DE BARCELONA I ELS SEUS ANTECEDENTS IMMEDIATS

Joan Vallès i Xirau *

Rebut: gener 1984

Treball dedicat al Dr. Miquel de Garganta i Fàbrega, el meu millor mestre en qüestions d'història de les ciències, amb qui he pogut mantenir llargues i agradables converses sobre aquest i altres temes.

RÉSUMÉ

Sur les études de botanique à la Faculté de Pharmacie de Barcelone et ses antécédents immédiats

Cet article présente un bref rapport des études de botanique à la Faculté de Pharmacie de l'Université de Barcelone, depuis sa création, en 1845, ainsi comme de ceux du Collège Royal de Pharmacie de Saint Victorien, prédécesseur immédiat de la Faculté, avant qu'il soit incorporé à l'Université. Il ne s'agit que d'un vol d'oiseau sur presque deux cents ans en ce qui concerne l'enseignement et la recherche botaniques dans ces centres. Cette vision permet de nous rendre compte de l'importance de la matière à la Faculté et vis-à-vis des autres centres de recherche sur les végétaux.

Aquest article vol presentar de manera ben succinta l'abast que els estudis sobre els vegetals han tingut a la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona al llarg del temps i fer una ben breu reflexió sobre la situació que a hores d'ara hi ocupen. No pretén —ni podria, a causa de la seriosa limitació d'espai— de fer una extensa i intensa història dels estudis de botànica en aquest centre, sinó unes pinzellades que donin idea de la seva magnitud.

M'excuso, doncs, de les mancances que hom hi podrà trobar, bé que —com ja he dit— no pretenc cap exhaustivitat.

ANTECEDENTS

L'any 1804 es dictaren les ordenances per al règim i govern de les facultats de Farmàcia. S'hi tenia en compte la creació de reials collegis de Farmàcia, ja prevista des

* Departament de Botànica, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona. Av. Diagonal, s/n. 08028 Barcelona.

del 1801. Una de les càtedres que havien de tenir era la d'Història Natural, explicada segons el sistema linneà. Ja el 1763 hi havia hagut un intent de fundar un Col·legi o Escola Reial de Botànica, Química i Farmàcia de Barcelona, i una de les tres càtedres previstes era la de Botànica. A Barcelona, el Reial Col·legi de Farmàcia començà a funcionar el 1815 i rebé el nom de Sant Victorià; aquest col·legi, on s'estudiava Botànica, arribà a disposar d'un jardí botànic.

El primer catedràtic que explicà botànica en estudis de Farmàcia, fou Joan Ametller i Mestres (1777-1827), a l'anomenada Facultat Reunida de Medicina i Cirurgia. Però el primer professor d'importància d'aquesta matèria va ser Agustí Yàñez i Girona (1789-1857), que exercí al Col·legi de Sant Victorià i, després, a la Facultat ja incorporada a la Universitat barcelonina. Yàñez fou un home d'una gran vitalitat i treballà en molts camps de les ciències naturals; liberal apassionat, fou separat, en èpoques de govern conservador, de la càtedra; deixà algunes obres teòriques dignes de menció, sobretot les *Lecciones de Historia Natural* (1920) (GÓMEZ CAAMAÑO, 1958; RIERA, 1982).

INICIS DE LA FACULTAT DE FARMÀCIA A LA UNIVERSITAT BARCELONINA

L'any 1845, el Col·legi de Sant Victorià s'incorporà a la Universitat de Barcelona com a Facultat. Hi continuaren ensenyant els professors del Col·legi; entre ells, doncs, Yàñez, que n'arribà a ser degà i, més tard, rector de la Universitat. Els seus textos servien per a la docència, però d'activitat de camp, en dugué a terme poca. Yàñez hauria de ser considerat encara que hagués fet menys feina per tal com fou el primer professor de botànica a la Universitat de Barcelona restaurada des del 1837, per bé que la matèria que hi professava s'anomenava Història Natural.

L'any 1846, arribà com a catedràtic de Botànica a la facultat de Filosofia el gallec Miguel Colmeiro (1818-1901). Només s'hi estigué un any, després del qual obtingué el trasllat a Madrid; sembla que no exercí a la Facultat de Farmàcia, encara que es relacionà amb els seus professors; botànic de biblioteca, no deixà treballs de camp valuosos, però sí alguns de bibliogràfics que encara avui són de consulta obligada

com *La botánica y los botánicos de la Península Hispano-lusitana* (1848), en què són ressenyats nombrosíssims botànics farmacèutics.

Colmeiro fou substituït a la càtedra pel valencià Antoni Cebrià Costa i Cuxart (1817-1886), fundador de l'escola catalana moderna en botànica. Treballador incansable, bon fitògraf de camp i atractiu professor i mestre que va saber captar com a col·laboradors els seus millors alumnes, deixà una obra sòlida i uns continuadors ben preparats. Destaquem la *Introducción a la Flora de Cataluña* (1869) pel que fa als escrits, i Joan Texidor, Frederic Trèmols, Ramon de Bolòs i Estanislau Vayreda entre els seus millors deixebles farmacèutics. Tot fa pensar que Costa —catedràtic a la Facultat de Filosofia— ensenyà botànica als alumnes de Farmàcia, que estudiaven junts amb els de Ciències la Història Natural; reforça aquesta idea una carta en què Costa diu a Vayreda que «als meus 62 anys només em resta alegrar-me dels progressos de deixebles que, com vostè, m'honoren tant»; Vayreda havia estudiat Farmàcia i Costa va ser professor seu (MALAGARRIGA, 1981).

DE LA LLEI MOYANO FINS A LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE 1933

L'any 1857 es promulgà una llei d'Instrucció Pública, coneguda amb el nom del ministre que en fou artífex: Claudio Moyano Samaniego. Aquesta llei, que va ser vigent fins ben entrat el segle actual, tenia un caràcter marcadament centralitzador, però —en opinió dels estudiosos del tema— no fou un marc del tot negatiu per a l'estructuració universitària. A partir d'ella, la Facultat de Filosofia es dividia en la de Filosofia i Lletres i la de Ciències —on passà a exercir Costa— i els estudis de Farmàcia eren remodelats, sense que la botànica hi perdés el lloc.

En aquest punt, cal fer una petita digressió per aclarir que, en la carrera de Farmàcia, la botànica ha anat sempre molt lligada a l'anomenada matèria farmacèutica (o mèdica) vegetal, que és la part fitogràfica de l'actual Farmacognòsia (la part principal, perquè avui, de matèria farmacèutica animal se n'explica ben poca i la mineral s'ensenya a les assignatures químiques de la llicenciatura). En un principi,

la botànica i la seva matèria farmacèutica s'ensenyaven juntes. Més tard, la segona disciplina s'independitzà de la primera i arribà a constituir una càtedra diferent, encara que relacionada (GASPAR & CARMONA, 1983).

Mort Yàñez, els principals ensenyants i investigadors en botànica a Farmàcia foren —a més de Costa, que hi continuà força anys més— Fructuós Plans i Pujol (1833-1890), un dels deixebles predilectes de Yàñez, oficialment catedràtic de matèria farmacèutica animal i mineral, i que en alguna ocasió fins va suplir Costa a la Facultat de Ciències, i dos deixebles de Costa, Joan Texidor i Cos (1836-1885), professor d'exercicis pràctics de determinació i classificació d'objectes de matèria farmacèutica i principalment de plantes medicinals, i Frederic Trèmols i Borrell (1831-1900), catedràtic de farmàcia químic-inorgànica. Tots tres han deixat treballs notables; en el camp estrictament botànic, sobretot Trèmols (algunes obres locals com el *Catálogo de las plantas observadas en la montaña de Requesens (Gerona)* (1897)) i Texidor (obres de més abast com la *Flora farmacéutica de España y Portugal* (1871)). Hem d'esmentar també Antonio Sánchez-Comendador y Pagniucci (1823-1888), naturalista madrileny que substituï Yàñez a la càtedra d'Història Natural (després de tres anys en què la vacant fou coberta interinament per Pere Bassagaña i Bonhome) i que ensenyà també la botànica un temps a la Facultat de Ciències; com a investigador, treballà més en zoologia que en botànica, encara que escriví un tractat de Farmacofitologia. A continuació, just després de Sánchez-Comendador i encara digne de menció, trobem Esteve Quet i Puigvert (1826-1897), professor eminentment pràctic, que donà una gran importància a les excursions científiques; pertangué a la Societat Botànica Barcelonesa i va publicar un tractat de fitologia mèdica.

La càtedra de Botànica a Farmàcia fou ocupada durant uns cursos a principis d'aquest segle per l'eminent antropòleg basc Telesforo de Aranzadi y de Unamuno (1860-1945), cosí de Miguel de Unamuno, amb el qual, per cert, sembla que no s'entenia gaire. No féu una gran tasca en botànica, per bé que té el mèrit de ser un dels primers estudiosos de la micologia a la universitat catalana. Quan va poder, i impecat per aldarulls que els estudiants li organitzaren passà a la Facultat de Fi-

losòfia i Lletres, on ensenyà allò que realment li interessava, l'Antropologia, i també Psicologia Experimental. Estigué a Farmàcia de 1898 a 1920 i fins hi fou degà.

L'any 1917, professà per primer cop a la Facultat de Farmàcia el Dr. Pius Font i Quer (1888-1964) com a professor interí. Dé la figura científica d'aquest químic i farmacèutic, una de les més altes de la botànica catalana de tots els temps, ben poc cal dir-ne. Un deixeble seu fou també auxiliar a la càtedra: es tracta de l'insigne botànic Josep Cuatrecasas i Arumí, que més endavant guanyà la càtedra de Madrid, també a Farmàcia. Tampoc no cal dir més d'aquest gran professor i investigador, que ha hagut de fer feina més temps exiliat que al país.

El 1922, Font i Quer perdé unes oposicions poc clares i Cayetano Cortés, que ja era catedràtic a Santiago de Compostella; passà a ser-ho de Barcelona, i Font abandonà durant un llarg període la Universitat. Per bé que no era gens incompetent, Cortés féu ben poca feina digna de menció; va escriure, això sí, un manual de text de l'assignatura. Sembla que en una ocasió volgué permutar la càtedra amb la de Madrid que ocupava Cuatrecasas, però aquest va refusar perquè considerava que la plaça havia de ser per a Font. Cortés marxà a Granada i després de la Guerra Civil fou depurat i ho passà prou malament. Després de Cortés, trobem a la càtedra un professor, Díaz Tortosa, que hi estigué ben poc, perquè morí aviat d'una llarga malaltia que ja duia en arribar.

El 1933, ja a la Universitat Autònoma, Font i Quer fou nomenat professor agregat permanent de Botànica Farmacèutica. Organitzà de manera modèlica els estudis de la disciplina (teòrics, pràctics i de camp) i investigà minuciosament a la Facultat i a l'Institut Botànic. Amb Font, fou professor auxiliar el Dr. Rolf Singer, alemany, un dels més experts micòlegs europeus; i recollector el també alemany Werner Rothmaler, fitotaxònom més que notable. Això pot donar una idea de l'obertura de mires del Dr. Font. En aquest període, l'Herbari de la Facultat (BCF) començà a prendre volada d'una certa importància; en pocs anys, el nombre de plecs esdevingué considerable. És sobrer parlar de la ingent obra que Font ens ha deixat. Quan esclatà la guerra, Font era a Albaracín en un curs d'estiu de la Facultat i de

l'Institut Botànic. Com que era apotecari militar —tinent coronel— i no tornà a Barcelona immediatament, fou acusat després de la guerra de desertor i, per això i altres motius com el seu tarannà progressista i catalanista, se'l separà de qualsevol càrrec públic.

DES DE 1939 FINS ARA

Acabada la guerra, l'ensenyament de la botànica a Farmàcia fou confiat durant uns cursos a l'apotecari barceloní Enric Padró i Tortajada; antic col·laborador de Font, aplicà els seus mètodes docents (com la prevalença de la pràctica damunt la teoria, la qual, però, també era explicada adientment) i en aquest punt l'ensenyament modern que Font i Quer donava es mantingué; pel que fa a la recerca, és ben entenedor que la línia de l'anterior professor quedà estroncada en ser aquest separat de la càtedra i àdhuc empresonat un temps.

Després, el 1941, prengué possessió de la càtedra el Dr. Taurino Mariano Losa España (1893-1966), burgalès, que havia estat farmacèutic rural mentre preparava els estudis de doctorat. Amb ell, l'ensenyança de la botànica tornà a camins més clàssics. Home treballador i ben format, s'ocupà sobretot de fongs i plantes superiors, enriquí notablement l'Herbari i deixà obres dignes d'esment. Les seves relacions amb Font, a qui de fet substituïa, foren sempre atentes i cordials.

Amb Losa treballà la Dra. Creu Casas i Sicart, figura mundial en briologia, que després exercí a la Facultat de Biologia de la mateixa universitat i, més tard, assolí la càtedra a la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva tasca en l'estudi de les moltes ha deixat nombrosos treballs i una nodrida brioteca. I també el seu fill, el Dr. José María Losa Quintana, que ha treballat també en fongs i fanerògames i és actualment catedràtic a Granada.

L'any 1965 començà la seva feina a Barcelona el professor Salvador Rivas Martínez, docent i fitosociòleg de prestigi. Contribuí també en bona mesura a engrandir l'Herbari i realitzà no pocs treballs que ara continua a la seva càtedra a Madrid.

El 1970, i això ja és d'ara mateix i no més ho esmentarem de passada, obtingué la càtedra el Dr. Juan Antonio Seoane-Camba; amb ell s'inicià al Departament la

línia d'investigació algològica (que continua encara, juntament amb la de fanerogàmia i la de palinologia, aquesta última més recent) i pel que fa a la docència l'assignatura optativa Botànica Especial, de contingut aplicat a les plantes medicinals. Amb ell treballa tot un equip de persones, que ara no és el cas d'enumerar.

Ja acabant, cal fer una altra breu digressió per dir que a hores d'ara, a la Facultat s'ensenya també, de manera optativa, Fisiologia Vegetal i, de manera obligatòria, Farmacognòsia, estudi de les drogues vegetals i animals. En els dos departaments corresponents es treballa també en aspectes de quimiotaixonomia vegetal.

Amb el que hem dit (i tenint, a més, en compte el Departament de Geologia i Edafologia i el de Parasitologia —en què es tracten aspectes de taxonomia i biogeografia zoològiques—) podem comprendre que el pes de la botànica (o, més àmpliament, de les ciències naturals) a la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona no ha estat ni és menyspreable; i tampoc no ho ha estat ni ho és l'aportació que la Facultat ha realitzat i realitza en aquestes matèries a nivell general.

Ara que s'albiren canvis importants a la Universitat (Llei de Reforma Universitària, Estatuts, etc.) i a la Facultat (canvis de plans d'estudis, etc.) seria bo que la història ajudés a continuar per camins que, a parer nostre, no han anat pas gens torts.

AGRAÏMENTS

Al Dr. Miquel de Garganta i Fàbrega per les seves orientacions i correccions. Al Dr. Lluís Girau i Bach i a la Dra. Anna Maria Carmona i Cornet per les múltiples dades que amablement m'han fornit. Al Dr. Juan Antonio Seoane-Camba per haver-me donat, ja fa temps, la idea de dur a terme aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

- BOLÒS, O. de. 1981. La Botànica a la Universitat. In: *L'aportació de la Universitat catalana a la ciència i a la cultura*: 79-90. L'Avenç. Barcelona.
- ESTEVA, J. 1980. *Historia de la Farmacia. Apuntes*. Càtedra d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica. Barcelona.
- FOLCH ANDREU, R. 1927. *Elementos de Historia de la Farmacia*. Madrid.

GASPAR, M. D. & CARMONA, A. M. 1983. Materia farmacèutica vegetal según los distintos planes de estudio en la Facultad de Farmacia de la Universidad de Barcelona. *Circ. Farm.*, 280: 239-248.

GIRAU, L. 1958. *La Facultad de Farmacia de Barcelona en el año 1850 vista a través de unos apuntes de materia farmacéutica e historia natural*. Real Academia de Farmacia. Barcelona.

GÓMEZ CAAMAÑO, J. L. 1958. *Historia del Real Colegio de Farmacia de San Victoriano*. Girona.

MALAGARRIGA, R. de P. 1981. Científicos extranjeros a la Renaixença catalana. El cas de Frère Sennen. In: *La Ciència a la Renaixença catalana. Commemoració del vuitantè aniversari de la mort d'Estanislau Vayreda i Vila*. (Cañigüeral, S. & Vallès, J., eds.). Empordanesa. Figueres.

REAL ACADEMIA DE CIENCIAS Y ARTES. 1896. *Sesión solemne dedicada a honrar la memoria del esclarecido botánico D. Antonio Cipriano Costa*. Barcelona.

RIERA, S. 1982. Un esdeveniment científic a la Catalunya de començament del segle XIX. Vida i obra d'Agustí Yàñez i Girona. In: *Premis Divulga*. Museu de la Ciència. Barcelona.

RIERA, S. 1983. *Síntesi d'història de la ciència catalana*. La Magrana. Barcelona.

ROLDÁN, R. 1958. *Diccionario biográfico y bibliográfico de autores farmacéuticos españoles*. 4 vols. Madrid.

UNIVERSIDAD AUTÓNOMA DE BARCELONA. 1933. *Facultad de Farmacia. Organización. Régimen de estudios. Programa de cursos para el año 1933-1934*. Barcelona.